

KS. NORBERT MENDECKI

DIASPORA BABILOŃSKA — AMORAICI I SABORYCI

POCZĄTKI DIASPORY BABILOŃSKIEJ

Początki żydowskiej diaspory sięgają 8 wieku przed Chr., kiedy to Salmanassar V zdobył Samarię w r. 722 i deportował do północnej Asyrii wyższe warstwy Państwa Północnego. Grupa ta jednak zlała się z otoczeniem asyryjskim i w ogóle zniknęła z kart historii¹. W latach 598, 587 i 582 Żydzi dostali się do niewoli babilońskiej za czasów Nebukadnezara (Nabuchodonozora — por. 2 Krl 24n; Jr 52, 28—30). Owa deportacja pozostawiła trwałe ślady w historii judaizmu, kładąc podwaliny pod nowy typ życia religijnego Żydów, po utracie niezależności państwowej, kiedy świątynia jerozolimska leżała w gruzach. Owe podwaliny stworzył prorok Ezechiel, podkreślając znaczenie obrzezania, obchodzenia święta szabatu i przestrzegania przepisów pokarmowych². Dzięki temu Żydzi odróżniali się od otoczenia i mogli zachować odrębność religijno-narodową. W miejsce kolektywnej odpowiedzialności weszła indywidualna. Kult świątynny został zastąpiony przez studium Ksiąg Świętych i zachowywanie starych tradycji. Miejsce kapłana świątynnego zajął teraz uczyony w Piśmie, w miejsce świątyni jerozolimskiej weszła synagoga jako miejsce modlitwy. Ów profil judaizmu silnie zaznaczył się także po zakończeniu niewoli babilońskiej w wolnej ojczyźnie, pomimo wznowienia kultu w nowej świątyni jerozolimskiej. Wielkie zasługi na tym polu poniósł reformator żydowski, prorok Ezdrasz. Żydzi babilońscy zadomowili się w obcym kraju do tego stopnia, że po edykcji Cyrusa w r. 538 przed n.Chr. wielu dobrowolnie nie wróciło do ojczyzny. W życiu politycznym tego kraju nie odegrali jednak żadnej roli. Nie wzięli też udziału w powstaniach machabejskich. Król Herod uważał, że jego praprzodkowie wywodzili się z Żydów babilońskich (Ant. XIV, 9). Za jego panowania przybył do Jerozolimy słynny Hillel, od którego pochodzi dynastia patriarchów³.

¹ Por. mit o dziesięciu zaginionych pokoleniach izraelskich w: 4 Ezdr 13; Sanh X, 3, G. Stemberger, *Das klassische Judentum. Kultur und Geschichte der rabbinischen Zeit (70 n. Chr. bis 1040 n. Chr.)*, München 1979, s. 37.

² M. Wiener, *Ezechiel*, w: *Jüdisches Lexikon*, 2, Berlin 1968, s. 568—570, szczególnie: s. 569—570.

³ J. Neusner, *A History of the Jews in Babylonia*, 1, (Studia Post-Biblica), Leiden 1965, s. 34—38; por. też *Encyclopaedia Hebraica*, Hillel, w: *Encyclopaedia Judaica*, 8, Jerusalem 1971, s. 482—485, szczególnie s. 482.

Według Józefa Flawiusza słynnymi skupiskami żydowskimi były miasta Nehardea i Nisibis. Zbierano tutaj pieniądze jako podatek świątynny i w regularnych odstępach odwożono pieniądze do Jerozolimy pod silną eskortą. Według Ant. XVIII, 310nn udało się braciom Anilai i Asinai stworzyć małe państwo w ramach królestwa partyjskiego, najprawdopodobniej za czasów Artapansa III (16—44 po Chr.), gdyż był on władcą słabym. Państwem to istniało tylko parę lat⁴. Wielką rolę w historii babilońskich Żydów odegrał Izates II, król małego państwa Adiabene, leżącego pomiędzy Persją a Armenią⁵. Zarówno król, jak i jego matka Helena przyjęły wyznanie możeszowe. W późniejszym okresie nawiązały się żywe kontakty pomiędzy królestwem Adiabene a Jerozolimą. W czasie klęski głodowej za czasów cesarza Klaudiusza, dwór królewski wspomagał mieszkańców Jerozolimy. Do tego dorzucić trzeba sumy pieniężne przesyłane dla świątyni jerozolimskiej oraz wybudowanie pałacu w Jerozolimie i okazałego pomnika (J. Flaw. BJ V, 147; VI, 355). W czasie powstania żydowskiego (66—70 po n.Chr.) wspomagano walczących powstańców.

Żydzi babilońscy wzięli udział, na równi z innymi narodami w powstaniu przeciwko Rzymianom za panowania cesarza Trajana, w czasie jego wyprawy przeciwko Partom (115—117 po Chr.). Chociaż powstanie zostało stłumione przez Luzjusza Quietusa, Żydzi, w porównaniu z innymi krajami diaspory, nie ponieśli większych strat. Po powstaniu Bar Kochby (132—135 Chr.) liczni rabini ratowali się ucieczką do Babilonii, dając początek wielkiemu rozkwitowi literatury rabinackiej, która wkrótce przewyższyła palestyńską. Przybyli wtedy do Nisibis uczniowie Akiby, ordynowani nielegalnie przez Jehudę ben Baba. Podobnie zjawili się w Chutsal uczniowie Rabbi Jiszmaela. Chociaż uczniowie Akiby wrócili z powrotem do Palestyny, to pozostali w Babilonii uczniowie Rabbi Jiszmaela nadali tamtejszemu judaizmowi faryzejski kierunek, zapoczątkowany przez Jabnę⁶.

AMORAICI

Na przełomie drugiego i trzeciego wieku kończy się epoka tanaitów (arm. tanna = powtarzać, pouczać) sfinalizowaniem Miszny dzięki Jehudzie ha-Nasi. W nowej epoce działają tzw. amoraici⁷ (amar = mówić,

⁴ S. Funk, *Die Juden in Babylonien 200—500*, 2, Berlin 1908, s. 6.

⁵ Por. Joma III, 10; Joma 37a—b; BB 11a i inne; J. Neusner, *A History*, s. 58—64; I. Gafni, *Adiabene, Encyclopaedia Judaica*, 2, s. 267—268; A. Oppenheimer, B. Isaac, M. Lecker, *Babylonia Judaica in the Talmudic Period (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, B. 47)*, Wiesbaden 1983, s. 21—24.

⁶ G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 41.

⁷ S. Safrai, *Amoraim, Encyclopaedia Judaica*, 2, s. 865—875.

komentować). W tym czasie Żydzi babilońscy pomyślnie przystosowali się do otoczenia. Głównymi zawodami pozostało nadal, oprócz uprawy roli i handlu, także rzemiosło, zwłaszcza tkactwo. Głównymi centrami żydowskich skupisk były miasta: Sura, Pumbedita, Nehardea, Machoza i Nehar Peqod⁸. Jeśli Żydzi stanowili gdzieś większość narodową, wchodzili w skład miejscowego zarządu i sądownictwa. Owa sytuacja trwała do r. 226 po Chr., kiedy to perski satrapa Artaszir koronował się na króla, po zwycięstwie nad królem Artapanem V. Żydzi przeczuwali, że skończą się dobre czasy⁹. Nowa dynastia Sassanidów postawiła na centralizację zarządu państwowego ze stolicą w Ktezyfonie¹⁰. Dla Żydów oznaczało to koniec uczestnictwa w zarządzie i sądownictwie. Sassanidzi uznali religię mazdajską za oficjalną religię państwową, gdyż sami pochodzili z kapłańskiej rodziny Zoroastra. Jakkolwiek nie doszło do prześladowania Żydów, z wyjątkiem zburzenia paru synagog przez wojska perskie, w gruncie rzeczy religijne praktyki Żydów zostały ograniczone. Chodzi o te praktyki, które stały w sprzeczności z religią mazdajską, dla przykładu: żydowski sposób zabijania zwierząt, rytualne kąpiele oraz żydowski rytuał pogrzebowy¹¹. Wkrótce sytuacja się polepszyła za Szapura I (241—273 po Chr.)¹². Nowy władca doszedł do wniosku, że przemocą nie da się wprowadzić religii mazdejskiej w całym państwie. Dlatego też zaakceptował inne religie, między innymi manicheizm i religię żydowską. Ślady owych dobrych stosunków pomiędzy Żydami a władzą państwową znajdujemy w literaturze rabinackiej (por. Ber 56a, Suk 53a, Sanh 98a). Egzilarcha babiloński otrzymał na powrót większą samodzielność, podporządkowując się prawu perskiemu.

Na czasy Szapura I przypada działalność wielkich rabinów: Raba, Samuela i Szila w żydowskich ośrodkach Surze i Nehardei¹³. Owi rabini starali się przeszczepić Misznę, którą przynieśli z Palestyny, na grunt babiloński. Starali się też odegrać większą rolę zarówno w życiu religijnym, jak i sądownictwie egzylarchy. Po śmierci Szapura I nastąpił okres panowania słabych władców, którzy nie byli w stanie oprzeć się atakom

⁸ A. Oppenheimer, B. Isaac, M. Lecker, *Babylonia Judaica...*, 179—193; 276—293; 300—305; 351—368; 413—422.

⁹ Na wieść o śmierci Artapana V, który zginął w walce z Persami w r. 227 po Chr., Rab powiedział: „rzemyk został przerwany” (AZ 10b—11a), G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 42.

¹⁰ A. Oppenheimer, B. Isaac, M. Lecker, *Babylonia Judaica...*, s. 198—207.

¹¹ Rab ubolewał nad owymi zmianami, mając nadzieję na lepszą sytuację pod panowaniem Rzymu (Szab 11a), Stemberger, *Das klassische Judentum* s. 43.

¹² S. Funk, *Die Juden...*, s. 71nn.

¹³ S. Dubnow, *Die Geschichte des jüdischen Volkes im Orient vom Untergange Judäas bis zum Verfall der autonomen Zentren im Morgenlande*, 3, Berlin 1926, s. 191—199.

Rzymian. Wielką rolę odegrał w tym czasie niejaki Kartir — mazdajski kapłan, prześladując niemazdajskie religie, w tym religię żydowską. Sam chlubił się tym, że pobił: „Żydów, szamanów, nazarejczyków i chrześcijan”¹⁴. Ślady owego prześladowania są rzadkie w literaturze rabinackiej. Przytacza się jedynie dwa zdarzenia: Git 16b—17a opowiada, że jakiś mag perski zabrał zwoje choremu Rabbi bar Chana, dyskutującemu z innymi rabinami, a MQ 26a mówi o zniszczeniu zwojów Tory przez magów¹⁵.

Ponowny porządek i spokój w państwie perskim zapanował za czasów Szapura II (309—379 po Chr.)¹⁶. Jeszcze w łonie matki został Szapur II koronowany na króla (ciężarnej matce położono wtedy koronę królewską na łono). W r. 325 objął władzę. Jego troską było ponowne zdobycie zachodnich terenów państwa, które opanowali Rzymianie za czasów jego poprzedników. W stosunku do rabinów żydowskich Szapur II był przychylnie nastawiony (por. Sanh 46b; AZ 76b), podobnie jak jego matka Ifra Hormiz (por. BB 8a—b; Zeb 116b i inne)¹⁷. Małą przeszkodą w tych dobrych stosunkach żydowsko-perskich było pozwolenie cesarza Juliana w r. 363 na budowę nowej świątyni w Jerozolimie; cesarz chciał przez nie pozyskać Żydów perskich, wobec trwającego konfliktu rzymsko-perskiego¹⁸. W Babilonii pojawił się pretendent na Mesjasza, namawiający tamtejszych Żydów do powrotu do ojczyzny. Oczywiście reakcja króla perskiego Szapura II wobec takiej sytuacji była stanowcza. On to prześladował też chrześcijan jako zwolenników Rzymu.

Egzilarcha żydowski otrzymał większą swobodę w zarządzie nad Żydami, ze szkodą dla rabinów, którzy domagali się zwiększenia wpływów nad narodem. Między egzilarcą a rabinami doszło więc do napięć, podobnie jak w Palestynie pomiędzy patriarchą a rabinami. Rabini, broniąc starych tradycji żydowskich, opierali się wpływowi świeckim, propagowanemu przez egzilarcę. Po śmierci Szapura II w r. 379 po Chr. nastąpił znowu okres słabych władców. Ale w tym czasie także Bizancjum przeżywało kryzys, dlatego też nie doszło do większych walk. Według źródeł perskich, król Jezdegird I (399—420 po n.Chr.) poślubił nawet córkę egzilarchy Huny bar Natana (por. Zeb 19a)¹⁹. Podobnie następca Jezdegirda I, Bahram V (420—439 po n.Chr.), był przychylny Żydom. Ponoć sam król posługiwał się językiem hebrajskim.

¹⁴ G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 43.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ S. Dubnow, *Die Geschichte...*, s. 289—290.

¹⁷ G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 44.

¹⁸ Por. J. Vogt, *Kaiser Julian und das Judentum. Studien zum Weltanschauungskampf der Spätantike*, Leipzig 1939, passim.

¹⁹ Por. wypowiedź Rab Aszi pasująca do tego okresu: „trzeba sprzedać Persom żelazo, bo ci wstawiają się za nami” (AZ 16a), G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 44; por. też S. Dubnow, *Die Geschichte...*, s. 291—292.

Po śmierci Bahrama V w r. 439 nastąpił znowu ciężki czas dla Żydów za jego następców: króla Zezdegirda II (439—457) i Peroza (459—484)²⁰. Żydom zakazano świętowania szabat, a także odmawiania codziennej modlitwy „Szema”. Egzilarcha Huna bar Mar Zutra został zamordowany, a w r. 470 zamknięto wszystkie synagogi w Babilonii. Rabinom zakazano nauczania religijnego, a dzieci żydowskie należało teraz posyłać do magów perskich na naukę religii (por. Chul 62b i inne). Dlaczego doszło do ponownego prześladowania Żydów? G. Stemberger przytacza następujące przyczyny²¹: kraj nawiedzały klęski głodu; ciągle grasowały bandy Hefalitów. Trzeba było więc znaleźć „kozła ofiarnego”. Rząd, starając się o jedność państwa, propagował mazdaizm, ze szkodą dla innych religii. Żydów nawiedziła ponowna fala oczekiwań mesjańskich. Prawdopodobnie oczekiwano na przyjście Mesjasza w r. 468 (400 lat po zburzeniu Jerozolimy)²². *Seder Olam Zutta*²³ mówi nawet o powstaniu Żydów przeciwko Persom za czasów Kawada I (488—531). Niejaki Mar Zutra panował rzekomo 7 lat razem ze swoimi czterystu wojownikami, dopóki nie został schwytany przez Persów i ukrzyżowany na moście w Machoza. Syn Mar Zutry ratował się ucieczką do Palestyny i przejął tam przewodnictwo nad Sanhedrynem. Czy *Seder Olam Zutta* jest wiarygodny? Według chrześcijańskich kronikarzy Żydzi stali po stronie Kawada I w walce przeciwko Rzymianom²⁴. Niezależnie od oceny historycznej owych zdarzeń, należy przyjąć, że druga połowa piątego i początek szóstego wieku był okresem ciężkim dla Żydów. Nic więc dziwnego, że w tym czasie doszło do „przyspieszonej” redakcji Talmudu babilońskiego dla ratowania tradycji rabinackich.

SABORYCI

Po śmierci Kawada I w r. 531 znowu polepszyła się sytuacja Żydów babilońskich. Dlatego też zajęto się spokojną rewizją pierwszej redakcji Talmudu. Owych rabinów, zajmujących się tą rewizją nazywamy saborytami (sábar = uważać, mniemać). Czas trwania ich pracy przypada na lata 499/500—588/589 według Szeira Gaona, na lata 476/477—688/689 według Abrahama Ibn Dauda²⁵.

Koniec szóstego wieku przynosi pogorszenie doli Żydów babilońskich, kiedy na tronie zasiadł Chosroes II (591—628), który pokonał swojego rywala Bahrama VI. W czasie owej walki Żydzi stali po stronie Bahrama

²⁰ S. Dubnow, jw., s. 292—294.

²¹ G. Stemberger, jw., s. 45.

²² Tak interpretuje J. Neusner AZ 9b, G. Stemberger, jw. s. 45.

²³ S. Dubnow, *Die Geschichte...*, s. 293—294.

²⁴ G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 45.

²⁵ Tamże, s. 46.

VI i dlatego też po objęciu władzy przez Chosroesa II doszło do prześladowań. Prawdopodobnie zginął wtedy egzilarcha babiloński. Wkrótce Żydzi zmienili taktykę i poparli Chosroesa II w walce z Bizancjum²⁶. Władcy perscy starali się za wszelką cenę utrzymać jedność państwową wobec niebezpieczeństwa grożącego ze strony Rzymian (wyprawa Herakliusza w r. 628) i Arabów. Nic więc dziwnego, że doszło do prześladowania chrześcijan, a zarząd żydowski ciągle ograniczono. Urząd patriarchy pozostał nie obsadzony, szkolnictwo żydowskie napotykało na trudności ze strony państwa. W tej trudnej dla Żydów sytuacji ożyły znowu nadzieje mesjańskie. Jakiś Żyd babiloński z Bet Aramaje ogłosił się Mejsaszem, gromadząc wokół siebie ok. 400 zwolenników. Wkrótce został pokonany przez Persów i zawisł na krzyżu²⁷. Na początku 7 w. pojawia się nowa potęga — Arabowie. Podbój państwa perskiego przez Arabów dał początek nowej epoce Żydów babilońskich.

DIE BABYLONISCHE DIASPORA — DIE AMORÄER UND DIE SABORÄER

Zusammenfassung

Die Anfänge der jüdischen Diaspora gehen auf das 8. Jahrhundert v. Chr. zurück, als Salmanassar V. im Jahre 722 v. Chr. die Bevölkerung des Nordreiches nach Assyrien deportieren ließ. Die babylonische Diaspora entstand am Anfang des 6. Jahrhunderts v. Chr. Die Richtlinien für die neue Situation ohne Tempel — die Beschneidung, den Sabbat und die Speisegesetze — schuf der Prophet Ezechiel. Nach dem Erlaß von Cyrus im Jahre 538 v. Chr. blieben viele Juden freiwillig in Babylonien. Hier fanden sie, bedingt durch die stabile politische Lage, ein rasches Wachstum. Dies änderte sich auch nicht durch den Herrschaftwechsel im Jahre 226 n. Chr., wodurch das Neupersische Reich (unter der Herrschaft der Sassaniden) entstand. Lediglich der erste König des neuen Reiches, Ardeschir, verfolgte die Andersgläubigen; sein Nachfolger Schabur I. aber garantierte allen Untertanen die religiöse Freiheit. Die stabile politische Lage machte Babylonien zu einem zweiten Autonomiezentrum der jüdischen Nation. An der Spitze der babylonischen Juden stand der Exilarch, der eine größere Macht innehatte als der Patriarch in Palästina. Zu den berühmtesten Amoräern Babylonien gehörten Rab, Samuel und Schilo, die vor allem in Sura und Nehardea wirkten. Dank des Wirkens der Amoräer entstand am Ende des 5. und am Anfang des 6. Jahrhunderts n. Chr. der babylonische Talmud. Mit der Revision der ersten Talmudredaktion beschäftigen sich später die Saboräer. Seit dem Beginn des 7. Jahrhunderts n. Chr. stand die arabische Invasion vor der Tür, womit auch für die Juden Babylonien eine neue Ära begann.

²⁶ S. Dubnow, *Die Geschichte...*, s. 295—296.

²⁷ G. Stemberger, *Das klassische Judentum*, s. 46.